УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.76-2.33>**М. І. Півень**

кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри фізичної та психофізіологічної підготовки
Льотної академії
Національного авіаційного університету

В. В. Півень

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри іноземних мов
Льотної академії
Національного авіаційного університету

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ СПЕЦКУРС ЯК ІНВАРІАНТ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО Й ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ АВІАЦІЙНИХ ФАХІВЦІВ

У статті розглядається проблема міжпредметної інтеграції психолого-педагогічних дисциплін як специфічної форми самоорганізації професійного й особистісного саморозвитку курсантів закладу вищої освіти авіаційного профілю. Аналізується необхідність оновлення теоретичних засад для розвитку педагогічної системи фахового навчання. Розв'язання завдань професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців потребує звернення до концепції цілісності людини, що базується на принципі органічної єдності універсалізації й гармонії; звернення до моделі професіонала, здатного трансформувати фізичну сутність простору в процес самоусвідомлення й осмислення себе як особистості, як суб'єкта самотворення. Надзвичайно продуктивним для організації віртуального освітнього простору на міждисциплінарній основі є апробований нами спецкурс, що розглядає окремі теми програм дисциплін «Психологія», «Авіаційна педагогіка» та «Спеціальна фізична і психофізіологічна підготовка». Системоутворюючим кінцевим результатом інтегрованої взаємодії програмного матеріалу практичного й теоретичного характеру спецкурсу є психолого-педагогічна та здоров'язберігаюча компетентність майбутніх авіаційних фахівців. Для вивчення ознак прояву психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності курсанта в навчальній діяльності в рамках спецкурсу ми розробили відповідну карту, до змісту якої входили питання, відповіді на котрі стали предметом аналізу й узагальнень. На їх основі створювалися змістові компоненти методики діагностування рівня розвитку психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності курсантів. За результатами дослідження проведено кореляційний аналіз, який засвідчив, що між усіма компонентами психолого-педагогічної компетентності й успішністю курсантів у конкурсі («Кращий авіадиспетчер року») і в навчальній діяльності існує взаємозв'язок, який особливо значимо виявлено між успішністю й мотиваційно – цільовим та операціонально-автодідактичним компонентами психолого-педагогічної компетентності. Використання міждисциплінарного спецкурсу, що базується на самостійній пошуковій діяльності, уможливило підвищення якості професійної підготовки майбутнього авіаційного фахівця, здатного розв'язувати нестандартні професійні завдання.

Ключові слова: психолого-педагогічна та здоров'язберігаюча компетентність, професійний та особистісний саморозвиток, автодідактичні навички, міждисциплінарний спецкурс.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень з проблем підготовки льотної складу цивільної авіації підтверджує необхідність оновлення теоретичних засад для розвитку педагогічної системи фахового навчання в закладі вищої освіти авіаційного профілю, яка спрямована на формування особистості курсантів, на корегування ефективності методів їх підготовки. Серед можливих шляхів вирішення цього питання є модернізація професійної освіти в контексті інтеграційних тенденцій, основу яких повинні становити принципи, що створюють фундамент для формування високоосвітньої, духовно розвиненої, моральної особистості, здатної до професій-

ного й особистісного саморозвитку як головного засобу освітнього процесу. Дослідження проблем професійного й особистісного саморозвитку майбутніх авіаційних фахівців у різних її аспектах містять основоположну інформацію про її дидактичну сутність, структуру та функції, але не розглядають її в контексті становлення автодідактичних навичок, у контексті вибудови внутрішнього простору як лабораторії, де особистість змінює себе сама.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізовані нами теоретико-експериментальні дослідження продемонстрували важливу роль інтегративних процесів у розв'язанні проблем професійної освіти. Ці чинники вказують на стрімке

збагачення психолого-педагогічних наук новими знаннями, формування новітніх освітніх тенденцій, розширення сфери впровадження в динамічну систему професійної освіти дидактичних інновацій. Професійна освіта стає предметом інтегративних, міждисциплінарних досліджень. Її гуманістичні й антропологічні тенденції сприяють підвищенню вимог до рівня професійної надійності майбутніх фахівців [3; 12; 16]. Новий підхід до професійної освіти з точки зору конструктивізму й синергетики передбачає створення умов, за якими стають можливими процеси формування знань студентом, його активна й продуктивна творчість. Знання, навички й уміння індивіда формуються відповідно до його когнітивних можливостей [5; 7]. Кожен суб'єкт засвоює, інактивує для себе власний світ, конструює свою реальність. Конструювання означає, що людина як суб'єкт пізнання й діяльності бере на себе весь тягар відповідальності за отриманий результат. Утім не все можна сконструювати, а тільки те, що узгоджено з внутрішніми тенденціями розвитку особистості [7]. Відтак сучасні науковці [3; 4; 11; 12; 15], спираючись на синергетичні тенденції в освіті, виокремили низку проблем і сформулювали актуальні завдання для вищої професійної освіти в сучасних умовах, зокрема вища освіта має формувати особистість студента як суб'єкта творчої навчальної діяльності.

Вивчення наукових досліджень [2; 10; 13; 14] указує на те, що проблеми професійної надійності майбутніх авіаційних фахівців як чинник формування нових міжпредметних ресурсів їхнього професійного й особистісного саморозвитку не знайшли окремого опрацювання.

Мета статті полягає в обґрунтуванні шляхів для розроблення нових міжпредметних ресурсів і забезпечення формування цілісності особистості майбутнього авіаційного фахівця, який володіє компетентностями як інструментом професійного й особистісного саморозвитку.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній науці існує безліч робіт, у яких усвідомлюються різні підходи до розуміння саморозвитку особистості. Так, С. Рубінштейн [17] визначив, що специфіка гуманітарних наук передбачає використання методології психології суб'єкта для обґрунтування феномена «саморозвиток». Ця методологія в педагогічних дослідженнях обумовлює зміни системи підготовки й освіти загалом, а саморозвиток у трактовці автора є результатом активності суб'єкта навчання та взаємодії. Сучасні дослідження суб'єктності особистості й педагогічних умов формування освітнього простору вимагають інтеграції індивіда у сферу власного сутнісного особистісного статусу – стан самоусвідомлення (що співвідноситься з ядром особистості, її Я-концепцією). Цей стан має цілісно-нейтральну природу і створює підґрунтя для вчинків особисто-

сті, яка не тільки може постійно контролювати свої емоційні стани, а й саме в цьому стані вона може формувати стійкі професійні вміння [4; 9; 15].

На думку В. Кудрявцева [7], вихід за межі рольових установок особистості, уміння дистанціюватися від ситуації готують умови для досягнення одного з головних завдань розвитку людини – статусу творчої особистості. Важливу роль у становленні статусу творчої особистості відіграє її здатність до творчого саморозвитку, самотворення [1; 9]. Особистість не тільки повинна виконати завдання соціальної адаптації, а й самотрансформуватися. Творчий саморозвиток відповідає прагненню людини до самоперетворення, мотивації зростання, самоактуалізації й самореалізації [1; 7; 8; 9; 16]. Учений В. Татенко зазначає, що суб'єктність, фіксує такі сутнісні ознаки людської активності, як автономність, самодостатність, цілісність і гармонійність, зорієнтовує на пошук внутрішніх джерел і рушійних сил розвитку, підкреслює її авторське право. Самоперевершування себе самого включає вихід за власне «Я», автентично актуалізує свою суб'єктну міць, виявляє своє ціннісно-смісловне ставлення до інших [9].

Отже, творчий саморозвиток є одною із центральних ліній особистісного розвитку майбутнього фахівця й, найголовніше, визначальним для суті особистості феноменом. Тим більш зрозумілою та переконливою є роль творчих здібностей у формуванні професійної надійності майбутніх авіаційних фахівців, професійних та особистісних компетентностей. Професійна освіта й розвиток курсанта як суб'єкта з позицій процесу та результату в контексті організаційної метаформи навчальної самодіяльності можна розглядати як аналог його руху в освітньому просторі. Напрямок руху в цьому просторі визначається необхідністю вирішення курсантом особистісних проблем. Звідси його професійний й особистісний розвиток розглядається як психолого-педагогічна якість суб'єкта в навчальній діяльності, яка ґрунтовно розширює межі суб'єктно-розвивального простору й здійснює трансформувальний вплив на особистість курсанта з метою розвитку в ньому здібності й готовності стати по-справжньому інтегрованою часткою навчально-професійної діяльності. Курсант як суб'єкт навчальної діяльності не тільки слідує традиційній схемі – орієнтація на особистість, а й створює новий спосіб навчальної активності – пошуково-перетворювальний, здійснює авторський спосіб професійного й особистісного розвитку й, отже, створює авторський освітній простір, де навчальна діяльність перетворюється на діяльність над собою, на діяльність з формування індивідуального алгоритму професійного й особистісного саморозвитку та самотворення.

Існують певні труднощі в самоорганізації професійного й особистісного саморозвитку в

навчальній діяльності майбутніх авіаційних фахівців. Складність зумовлюється тим, що в процесі вивчення курсантами основ професійної освіти, психолого-педагогічних дисциплін («Психологія», «Авіаційна педагогіка») деякі питання реалізуються окремо одне від одного. Логіка викладання цих дисциплін концентрує увагу курсантів на концептуальних основах їх становлення як самостійної науки. Методологічні, організаційні, технологічні й методичні складники самостійної науки спрямовані на розкриття широкого кола психолого-педагогічних засобів формування освіченості особистості, її формувальних можливостей. Дослідники вважають, що психолого-педагогічний потенціал цих дисциплін є незамінним особливо у формуванні їхньої психофізіологічної надійності [10; 14]. Передусім це стосується засобів фізичної підготовки, які є провідними в наземній підготовці у формуванні психофізіологічної надійності майбутніх авіаційних фахівців [10].

З огляду на вищезазначене, констатуємо те, що надзвичайно продуктивним для організації освітнього простору на міждисциплінарній основі є апробований нами спецкурс [13], що розглядає окремі теми програм дисциплін «Психологія», «Авіаційна педагогіка» та «Спеціальна фізична і психофізіологічна підготовка». Системоутворюючим кінцевим результатом інтегрованої взаємодії програмного матеріалу практичного й теоретичного характеру спецкурсу є психолого-педагогічна та здоров'язберігаюча компетентність майбутніх авіаційних фахівців, високий рівень розвитку якої забезпечує професійну надійність курсантів. Водночас спецкурс слугує науково-методичним фундаментом для матеріалізації навичок самонавчання й особистісного самотворення. Спецкурс організується як загальний, об'єднавчий процес, який сприяє вивченню окремих тем психолого-педагогічних дисциплін, посиленню міжпредметної інтеграції, закріпленню в навчальній діяльності значущості для майбутніх авіаційних фахівців предметно-дисциплінарних сенсів з погляду реалій їх готовності до професійного й особистісного саморозвитку, створенню індивідуального алгоритму самотворення. Цей курс є постійним пошуком опорних навичок, які забезпечують процес самотворення в навчальній діяльності, навичок конструювання та досягнення мети професійного й особистісного саморозвитку та побудови цілісного суб'єктно-розвивального простору курсанта, навичок бути суб'єктом навчальної діяльності й суб'єктом самотворення. Усе це зумовлює виділення курсанта як системоутворюючого ядра, який постійно об'єднує та розділяє, інтегрує й диференціює у своєму віртуальному освітньому просторі навчальний матеріал дисциплін «Психологія», «Авіаційна педагогіка», «Спеціальна фізична і психофізіологічна підготовка» в його

системній цілісності й відкритості процесам професійного й особистісного саморозвитку.

У науковій літературі під віртуальною реальністю розглядається реальність, яка формується в процесі активності індивіда як суб'єкта діяльності. Інтерпретація психологічної сутності віртуального освітнього простору курсанта передбачає розгляд цього дидактичного феномена в контексті розвитку психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності особистості та їх автодидактичного складника. Лише в категорії самотворення можна усвідомити суперечливий момент, коли курсант здатен інтегрувати й екстраполювати у сферу професійного й особистісного саморозвитку різні формалізовані формувальні впливи: потенціал навчальних дисциплін «Психологія», «Авіаційна педагогіка» та «Спеціальна фізична і психофізіологічна підготовка» й власні спонукання та можливості автодидактичних навичок самотворення, трансформуючи їх у єдиний алгоритм дій. Це виразно ілюструє той факт, що всі новоутворення в структурі особистості є значною мірою наслідком її суб'єктної активності [9; 16; 17] та автодидактичного складника [8].

Отже, відзначимо, що здатність курсанта мислити у віртуально освітньому просторі, який формується ним самостійно та співвідноситься з його психолого-педагогічною компетентністю й фізкультурно-оздоровчими компетенціями, дає можливість вивільнити природне бажання людини до вдосконалення, з одного боку, з іншого – створює умови для перетворення здоров'язберігаючої та психолого-педагогічної компетентностей зі скарбниці знань на інструмент самотворення. У самотворенні курсант використовує власну психолого-педагогічну та здоров'язберігаючу компетентність як інструмент подолання, перевершування в собі зовнішніх і внутрішніх меж, як спосіб перетворення власного алгоритму особистісного й професійного саморозвитку.

Цілком обґрунтованою із цих позицій є думка, що в ході навчальної діяльності професійний та особистісний саморозвиток особистості переходить від розрізнених процесів і систем до цілісного утворення – системи самотворення особистості курсанта. Це дає змогу відкрити доступ до внутрішніх психологічних і психофізіологічних ресурсів особистості, полегшити використання того невичерпного багатства – джерела творчих здібностей і внутрішньої цілісності, яке закладене у внутрішньому світі курсанта. Психолого-педагогічна та здоров'язберігаюча компетентність як інструменти інтеграції міжпредметних знань необхідна й для того, щоб усунути «розщеплення» логіки й емоцій, розуму й тіла. Важливо підкреслити, що дуже часто саме визначена компетентність особистості, опираючись на інтегративний характер свого арсеналу та вироблений алгоритм

без надмірної інтелектуалізації, є надійним шляхом до оволодіння курсантом внутрішньою цілісністю, до переживання відчуття наповненості смислом власної навчальної діяльності. Результати багатьох досліджень свідчать, що рівень сформованості будь-якої компетентності є латентним (скритим) параметром і безпосередньо дослідити його неможливо. Його оцінка має вірогідний характер, а тому об'єктивність такої оцінки пов'язана із систематизацією та виокремленням критеріїв, за якими вона здійснюється. Багато дослідників не випадково приділяють серйозну увагу пошуку ознак, що зумовлюють якісний рівень прояву компетентності. Їх оцінка проводиться методами психолого-педагогічних досліджень (анкетування, опитувальники тощо) на основі самооцінки, взаємооцінки та експертної оцінки.

Для вивчення ознак прояву психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності курсанта в навчальній діяльності в рамках спецкурсу ми розробили відповідну карту [13], до змісту якої входили питання, відповіді на котрі стали предметом аналізу й узагальнень. На їх основі створювалися змістові компоненти методики діагностування рівня розвитку психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності курсантів [13, с. 182–198].

У дослідженні брали участь курсанти 1 і 5 курсів, аспіранти, пілоти, диспетчери Льотної академії НАУ. Усього в опитуваннях було задіяно 764 особи. Опираючись на думку людей різної вікової групи й професійної кваліфікації, виокремили коло питань, що ввійшли в структуру опитувальника з певним ступенем імовірності. Це дало підстави для прогнозування можливості всебічної оцінки уявлення про сутність, функціональний зміст і спрямованість психолого-педагогічної та здоров'язберігаючої компетентності курсанта в навчальній діяльності. До змісту опитувальника входили питання, що характеризували різні компоненти психолого-педагогічної компетентності, а саме: мотиви, цінності, особистісні якості, чинники успішності навчальної діяльності, методи формування, розуміння поняття «психолого-педагогічна» та «здоров'язберігаюча» компетентності курсанта, його ставлення до самотворення й духовного вдосконалення, оволодіння самооцінкою власного стану розвитку психолого-педагогічної компетентності. Опираючись на відповідні ознаки кожного з вищевикладених компонентів, підготували твердження до змісту методики «Автодидакт», яка спрямована на визначення рівня володіння психолого-педагогічною компетентністю й інтегрованої оцінки автономності курсантів у навчальній діяльності. Ця методика була апробована серед курсантів-диспетчерів, які проходили програму спецкурсу та брали участь у конкурсі (змагання) «Кращий курсант авіадиспетчер

року» на найкраще володіння навичкою управління повітряним рухом на тренажерному комплексі. Серед учасників цього дійства було проведено дослідження взаємозв'язку між рівнями розвитку психолого-педагогічної компетентності з кількістю отриманих балів у конкурсі (з успішністю виступу в конкурсі), а також між рівнями розвитку окремих компонентів психолого-педагогічної компетентності до початку спецкурсу та після його закінчення. У дослідженні взяли участь 50 курсантів. За результатами дослідження проведений кореляційний аналіз, який засвідчив, що між усіма компонентами психолого-педагогічної компетентності й успішністю курсантів у конкурсі та в навчальній діяльності існує взаємозв'язок, який особливо значимо виявлено між успішністю й мотиваційно – цільовим та операціонально-автотодидактичним компонентами психолого-педагогічної компетентності.

Висновки і пропозиції. Використання спецкурсу, що базується на самостійній пошуковій діяльності, уможливорює підвищення якості професійної підготовки майбутнього авіаційного фахівця, здатного розв'язувати нестандартні професійні завдання. Цей курс є постійним пошуком опорних навичок, які забезпечують процес самотворення в навчальній діяльності, навичок конструювання та досягнення мети професійного й особистісного саморозвитку та побудови цілісного суб'єктно-розвиваючого простору курсанта, навичок бути суб'єктом навчальної діяльності та суб'єктом самотворення. Розглянута проблема потребує подальшого дослідження, що буде спрямовано на розроблення навчальних спецкурсів на різних освітньо-кваліфікаційних рівнях підготовки авіаційних фахівців.

Список використаної літератури:

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. Изд-во КГУ, 1996. Кн. 2. 316 с.
2. Байнетов С.Д., Кодола В.Г. Проблемы профессиональной компетентности авиационного персонала в вопросах безопасности полетов. *Вестник МНАПЧАК*. Москва, 2007. № 1 (24). С. 6–16.
3. Вознюк А.В. Интегральная концепция соматического и духовного здоровья личности : монография / под ред. А.А. Дубасенюк. Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2013. 716 с.
4. Зеер Э.Ф. Профессионально-образовательное пространство личности / Рос. гос. проф.-пед. ун-т ; Нижнетагил. гос. проф. колледж им. Н.А. Демидова. Екатеринбург, 2002. 126 с.
5. Князева Е.Н. Концепция инактивированного познания: исторические предпосылки и перспективы развития. *Эволюция. Мышление. Сознание*. Москва : Канон, 2004. С. 308–349.

6. Киричук О.В. Розвиток комунікативного ядра особистості в системі неперервної освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика* : збірник наукових праць. Київ, 2001. Ч. 1. С. 243–249.
7. Кудрявцев В.Т. Выбор и надситуативность в творческом процессе: опыт логико-психологического анализа проблемы. *Психол. журнал*. 1997. Т. 18. № 1. С. 16–30.
8. Курінський О.В. Українська постпсихологічна дидактика : лекції. Київ : ЗАТ «Віпол», 2006. 484 с.
9. Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії / заг. ред. В.О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. 360 с.
10. Макаров Р.Н. Человеческий фактор. Авиационная психология и педагогика. МНАПЧАК. Москва, 2002. 490 с.
11. Наймушин А.И., Наймушин А.А. Введение в дистанционное образование: учебное пособие. Уфа : ООО «Дизайн Полиграф Сервис», 2000. 92 с.
12. Некрасов С.Д. Профессиональная компетентность как результат личностно-субъективных обретений человека на жизненном пути. Субъект, личность и психология человеческого бытия / под ред. В.В. Знакова и З.И. Рябькиной. Москва, 2005. С. 317–334.
13. Півень М.І. Психолого-педагогічна компетентність курсанта. Кіровоград : КЛА НАУ, 2014. 214 с.
14. Психолого-педагогические основы профессиональной подготовки летного состава / под ред. А.А. Ворона, В.А. Пономаренко, Д.В. Гандер. Москва : КОД, 2000. 340 с.
15. Сліпчишин Л. Психолого-педагогічні засади впровадження ідей конструктивної педагогіки у навчання. *Розвиток педагогічних наук в Україні та Польщі на початку ХХІ ст.* : збірник наукових праць. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2011. С. 258–262.
16. Слободчиков В.И., Исаев Е.И. Основы психологической антропологии. Психология человека: Введение в психологию субъектности : учебное пособие. Москва : Школа. Пресс, 1995. 384 с.
17. Рубинштейн С.Л. О личности. Избранные философско-психологические труды. Основы онтологии, логики и психологии. Москва, 1997. 463 с.

Piven M., Piven V. Interdisciplinary special course as an invariant for the organization of professional and personal self-development for future aviation specialist

The article considers the problem of interdisciplinary integration of psychological and pedagogical disciplines as a specific form of self-organization of professional and personal self-development of cadets in the aviation institutions of higher. The necessity of updating the theoretical bases for the development of the professional training pedagogical system is analyzed. Solving the tasks of future aviation specialists professional training requires recourse to the concept of human integrity, which is based on the principle of organic unity of universalization and harmony; appeal to the model of a professional capable of transforming the physical essence of space into a self-awareness process and understanding of oneself as a person, as a subject of self-creation. Extremely productive for the organization of virtual educational space on an interdisciplinary basis is our tested special course, which considers certain themes of the disciplines "Psychology", "Aviation Pedagogy" and "Special physical and psychophysiological training". The system-forming result in the integrated interaction of the program material of practical and theoretical nature of the special course is the psychological-pedagogical and health-preserving competence for future aviation specialists. To study the signs of psychological, pedagogical and health competence manifestation of the cadet in educational activities within the special course, we developed a map, the content of which included the questions, the answers to which became the subject of analysis and generalizations. Based on them, meaningful components of the methodology for diagnosing the level of psychological, pedagogical and health competence development of cadets were created. According to research a correlation analysis was made, which showed that there is a relationship between all components of psychological and pedagogical competence and the success of cadets in the competition ("The Best Air Traffic Controller of the Year" and in educational activities. This relationship is particularly significant between success and motivation – target and operationally – autodidactic components of psychological and pedagogical competence. The interdisciplinary special course use, based on independent search activities, makes it possible to improve the quality of professional training of a future aviation specialist who is able to solve non-standard professional tasks.

Key words: psychological-pedagogical competence, professional and personal self-development, autodidactic skills, integrative course.